

12 Beperkingen; hoe ga je ermee om?

1 Inleiding

Dit thema gaat over de problemen die je tegenkomt bij leerlingen met een beperking en hoe je ermee om kunt gaan.

Beroepscontext: als onderwijsassistent kun je ingezet worden bij het werken met leerlingen die een beperking hebben. Je hebt kennis en inzicht nodig over welke problemen dit geeft en hoe je ermee om kunt gaan. Dit thema helpt je daarbij.

Leerlingen met een beperking hebben soms behoefte aan een specifieke soort ondersteuning. Je leest iets over de leerlingen met een beperking in het reguliere basisonderwijs. Daarna hebben we het over de problemen die je tegen kunt komen in de didactische benadering en de sociaal-emotionele benadering. Verder geven we tips om met beperkingen om te gaan.

In dit thema komen aan de orde:

- 2 leerlingen met een beperking in het reguliere onderwijs
- 3 didactische benadering
- 4 sociaal-emotionele benadering
- 5 tips voor de praktijk

1

2 Leerlingen met een beperking in het reguliere onderwijs

Als je op een school voor speciaal onderwijs gaat werken, werk je uiteraard met leerlingen met een beperking. Sinds de Regeling Leerlinggebonden Financiering, kortweg LGF, kunnen leerlingen met een beperking ook gewoon naar een reguliere basisschool. Het is dus voor iedereen van belang om te weten hoe je omgaat met leerlingen met een beperking.

We beginnen met een ontnuchterende vraag. Hoeveel leerlingen met een beperking zullen werkelijk naar een reguliere basisschool gaan? Met andere woorden, hoe groot is de kans dat je echt met zo'n kind gaat werken? De vraag of je leerlingen met een beperking zult tegenkomen op je school, is niet te beantwoorden. Maar, als *alle* leerlingen met een beperking gelijk verdeeld zouden worden over *alle* basisscholen, komt er *een half kind* per school! De kans is dus niet zo groot dat je gaat werken met een kind met een beperking.

Stel echter dat een ouderpaar met een gehandicapt kind zich aanmeldt. Dan moet de school wel weten wat mogelijk en onmogelijk is. Elke basisschool zal daarom kritisch naar zichzelf moeten kijken en zich de vraag moeten stellen:

“Kunnen wij dit kind het onderwijs bieden waar het recht op heeft?”

Om die reden is het ook voor jou als onderwijsassistent belangrijk om na te denken over hoe je kunt handelen als er een kind met een beperking op school komt.

3 Didactische benadering van gehandicapte leerlingen

Hier geldt: onderwijs aan leerlingen met een beperking is op de eerste plaats gewoon onderwijs. In sommige opzichten doe je iets extra's, dat specifiek is voor deze beperking. Leerlingen met een visuele beperking hebben dezelfde intellectuele vermogens als een ziend kind. Hetzelfde geldt voor dove of slechthorende leerlingen. Wel hebben zij vaak een taalprobleem. Een kind met een verstandelijke beperking heeft specifieke onderwijsinhoudelijke problemen. Zo zie je dat je didactische begeleiding heel erg afhangt van welke beperking het kind heeft.

We splitsen de onderwijsinhoudelijke kant daarom uit naar verschillende beperkingen.

Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij:

- visuele beperking
- auditieve beperking
- lichamelijke beperking
- verstandelijke beperking
- langdurig zieke kinderen
- psychiatrische stoornis

2

3.1 Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij een visuele beperking

Een kind met een visuele beperking ziet niet alles. Alle visuele ondersteuning van je onderwijs gaat aan hem voorbij, bijvoorbeeld bordteksten en tekeningen, wandplaten, demonstraties en dergelijke. Je moet dus compenseren.

3.2 Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij een auditieve beperking

Dove en slechthorende leerlingen, en leerlingen met een spraakstoornis, kunnen gemakkelijker minder slim overkomen dan ze zijn. Hun spraak klinkt namelijk erg vreemd. En wij zijn gewend op grond van verbale communicatie een indruk te krijgen van hoe slim iemand is. Trap er niet in, en benader het kind als een volwaardig mens. Doofheid zegt immers niets over je hersens.

3.3 Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij een lichamelijke beperking

Het maakt natuurlijk veel verschil of een kind in een rolstoel zit of niet. Niet wat betreft de intelligentie, maar wel wat andere vaardigheden betreft. Wat kan het kind nog zelf? Hebben de beperkingen van de leerling invloed op de aan te bieden leerstof?

Er is een enorm verschil in wat een kind nog aan eigen vaardigheden heeft. Daardoor is het lastig een concrete wijze van begeleiden te geven. De onderwijsinhoudelijke begeleiding zal beïnvloed worden door de ondersteuning in de Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen, de zogenoemde ADL.

Bij deze leerlingen is het zaak om goed te observeren wat het kind kan en niet kan. Zoveel mogelijk vaardigheden moeten bewaard blijven.

3.4 Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij een verstandelijke beperking

Leerlingen met een verstandelijke beperking hebben vaak ondersteuning nodig bij de dagelijkse zaken als naar het toilet gaan, zich aan- en uitkleden. Dit noemen we de Algemene dagelijkse Levensverrichtingen, kortweg ADL. Mogelijk is het kind niet zindelijk. De ouders zullen je precies kunnen vertellen wat het kind wél kan. Daar sluit je uiteraard bij aan. Dit is nog belangrijker dan bij een “gewoon kind”. Bijvoorbeeld, een normaal kind dat al kan veteren, kun je best een keertje ‘verwennen’ door gezellig de schoenen dicht te strikken.

Een kind met een verstandelijke beperking dat iets al zelfstandig kan, help je meer door er gezellig bij te blijven staan terwijl hij het *zelf* doet. Want juist bij zo’n kind is het belangrijk eisen te blijven stellen aan de ontwikkeling. De valkuil van “Ach, hij doet zo zijn best, ik doe het wel even”, werkt tegen het belang van het kind in.

3.5 Onderwijsinhoudelijke ondersteuning bij langdurig zieke leerlingen

Leerlingen die langdurig ziek zijn, lopen onderwijsinhoudelijk een achterstand op. Dat betekent dat de leerstof van een lager niveau aan bod komt.

Daarnaast kan de lichamelijke situatie invloed hebben op het leervermogen. Deze leerlingen krijgen vaak aangepast onderwijs. Een voorbeeld daarvan is de aanvankelijk leesmethode. Veilig Leren Lezen, kortweg VLL, heeft een aangepaste versie, Veilig In Stapjes, kortweg VIS. Deze wordt vaak ingezet bij langdurig zieke leerlingen. Als het leervermogen is aangetast, hebben de leerlingen kortere taken nodig en meer tijd om de leerstof in te oefenen.

De duur van de lessen wordt vaak aangepast, omdat de leerlingen eerder moe worden. De leerlingen krijgen regelmatig rustperiodes.

3.6 Leerlingen met een psychiatrische stoornis

Leerlingen met een stoornis op psychiatrisch vlak kunnen een vertekend beeld hebben van de werkelijkheid. Ze kunnen angstbeelden hebben, of aan wanen lijden. Dit heeft invloed op hun cognitieve ontwikkeling. Onderwijs aan deze leerlingen is zo specialistisch dat je ze niet gauw op een reguliere basisschool zult tegenkomen.

Er is een eigen thema ontwikkeld met een beschrijving van, en korte aanwijzing hoe om te gaan met ADHD, autisme, oppositioneel-opstandige gedragsstoornissen en depressie.

4 De sociaal-emotionele begeleiding van leerlingen met een beperking

Alle leerlingen hebben behoefte aan sociaal-emotionele ondersteuning. De vraag is of leerlingen met een beperking specifieke problemen ondervinden op sociaal-emotioneel gebied, dus specifieke, andere ondersteuning nodig hebben. Daar is geen eenduidig antwoord op te geven.

Factoren die meebepalen of er sociaal-emotionele problemen zijn:

- de aard van de beperking
- de aard van het kind
- volwassenen die de uitzonderlijkheid benadrukken:
- te veel medelijden
- te veel nadruk op flinkheid
- acceptatie door andere leerlingen

3

Het ligt in de verwachting dat een kind er wel eens onder lijdt, als het niet kan spelen met klasgenootjes. Of als er speciaal voor hem altijd aparte dingen verzonnen moeten worden. En bij de ene beperking moet je meer regelen dan bij de andere. De *aard van de beperking* speelt dus een rol.

Er speelt meer mee. De praktijk laat namelijk zien dat er grote verschillen zijn in hoe leerlingen met hun beperking omgaan. Er zijn vrolijke karakters tussen en ook, dat moet gezegd, leerlingen waar je het lijden op het gezicht geschreven ziet. Waarschijnlijk speelt daarin het eigen karakter, de *aard van het kind*, mee. Overal tussen mensen bestaan verschillen in het vermogen om met tegenslag om te gaan. Hierin verschillen leerlingen met een beperking niet van andere leerlingen.

Maar ook de benadering van het kind speelt een rol. Als de mensen om het kind heen verteerd worden door medelijden, als ze *teveel medelijden* vertonen, dan krijgt het kind de boodschap mee dat het leven met zijn beperking kennelijk afschuwelijk is. Anders zouden ze toch niet zo medelijdend doen? Zo'n kind ontwikkelt geen kracht, maar zelfmedelijden. En het stagneert in zijn groei.

Anderzijds, volwassenen die te veel nadruk leggen op *hoe flink* het kind wel niet is, doen in feite hetzelfde. Ook zij benadrukken zonder het uit te spreken de uitzonderlijkheid. Ook zij confronteren het kind met een onmogelijkheid om zich gewoon te voelen. En *gewoonheid* is de voorwaarde voor groei en ontwikkeling.

Ook de *acceptatie door de andere leerlingen* is een bepalende factor. Afwijzing door leeftijdgenoten kan voor flinke sociaal-emotionele problemen zorgen, zeker als het structureel is. Een goed groepsklimaat is in ieder geval belangrijk en dus ook als er leerlingen met een beperking bij zijn.

Samenvattend kunnen we het volgende zeggen. Je kunt bij leerlingen met een beperking niet bij voorbaat uitgaan van een sociaal-emotionele problematiek. Voelt het kind zich rot, of ontwikkelt het zich niet naar wens, dan is er evenveel reden om het gericht en professioneel aandacht te geven als elk ander kind. Een gehandicapt kind heeft recht op die ondersteuning, niet omdat het een beperking heeft, maar omdat het een kind is.

5 Tips voor de praktijk

5.1 Pedagogische begeleiding

Pedagogisch handelen ten aanzien van een kind met een beperking is voor het grootste deel hetzelfde als pedagogisch handelen met ieder ander kind. Met daarbij een paar accenten:

- doe gewoon
- bied geen ongevraagde hulp
- zoek mogelijkheden in klas en gebouw
- pas je eigen handelen aan

A Doe gewoon

Aanvaard de beperking als een feit. Het kind leeft met die beperking en heeft geen alternatief. Het is dus een feit. Ook al vind jij het misschien onvoorstelbaar en triest, voor het kind is het realiteit en vooral gewoon.

Hanneke is geboren met twee te korte armpjes. Haar handen zitten vrijwel direct aan haar oksels vast. Ze heeft een fiets met een verhoogd stuur. Hanneke is een wildebras. Ze scheurt door de bochten en bonkt met grote vaart de stoeprand op. Vandaag is het glad. Ze schampt op de stoeprand en knalt onzacht tegen de vlakte. Maar Hanneke is ook een harde. Ze rolt zich om, vouwt haar benen onder zich en wipt overeind voordat je bij haar bent. Haar pols is geschaafd, maar ze maakt zich meer zorgen over haar fiets. Eigenlijk zou je Hanneke streng willen toespreken, zoals je dit bij een ander kind zou doen. Maar bij Hanneke durf je dit niet zo goed, ze heeft het al zo moeilijk...

Het voorbeeld geeft aan wat je niet moet doen. Doe gewoon en spreek Hanneke aan op haar gedrag, net zoals je dat ook bij een ander kind zou doen.

B Bied niet ongevraagd hulp

Bied alleen hulp waar het kind duidelijk behoefte aan heeft. Het kind heeft ervaring en is bedreven in het vinden van oplossingen. Als het geen oplossing heeft, zal het je hulp vragen. Ongevraagde hulp maakt dat je het kind op zijn incompetentie drukt in plaats van op zijn competentie. Bovendien maak je het kind afhankelijker dan nodig is.

C Zoek mogelijkheden in klas en schoolgebouw

Bekijk de school, het gebouw en de inrichting van de klas kritisch. Denk na over mogelijke voorzieningen die het functioneren van het kind vergemakkelijken. Bijvoorbeeld een vaste plek voor de spullen als je een blind kind in de groep hebt.

D Pas je eigen handelen aan

Je eigen handelen aanpassen betekent dat je het probleem bij jezelf legt en niet bij het kind. Eigenlijk is dit het grote verschil tussen werken met een probleem dat op te lossen is, en werken met een omstandigheid die er bij hoort. Je past het onderwijs aan. Bekijk je eigen handelen in de klas en pas dat waar nodig aan. Bijvoorbeeld een doof kind zul je graag vooraan zetten, omdat je zijn aandacht vangt met een gebaar, en omdat hij dan je spraak kan 'lezen', of, zoals doven dat zelf noemen, 'spraak afzien'. Je let er op dat je nooit met de rug naar de groep toe staat als je iets vertelt.

Ellie vindt het vreselijk moeilijk om duidelijk met haar mond te bewegen. Ze merkt dat Sjoerd, een slechthorende leerling in haar groep, haar slecht kan volgen en ze doet toch zo haar best. Ze oefent 's avonds voor de spiegel, maar het helpt niet. "Joh, waarom bespreek je dat niet met de ambulante begeleider, volgende week?", tipt Mieke, haar collega. "Goed idee, misschien moet ik wel op logopedie!" "Ja, waarom niet", lacht Mieke.

- E Specifiek voor blinde leerlingen geldt dat ze gewoontes kunnen ontwikkelen, die niet gewenst zijn. Bijvoorbeeld, met de vinger in het oog prikken, of vaak in de ogen wrijven. Dat kan een kind doen om maar een visuele prikkel te krijgen. Maar het is niet goed voor de ogen. Dat moedig je dus niet aan. Een andere gewoonte van veel blinde kinderen is het hoofd laten hangen. Maak de leerling erop attent dat hij het hoofd beter rechtop kan houden. Dan kunnen ziende mensen hun emoties van het gezicht aflezen. Bovendien staat het veel mooier.

5.2 Didactische begeleiding

A Visuele beperking

Veel zal je met vallen en opstaan leren, maar we kunnen je wel een paar tips geven:

- Belangrijk is zelfstandig werken. Immers, een leerling met een visuele beperking kan maar een stukje van de les volgen. Hoe meer hij/zij zelfstandig kan doen, hoe beter het is.
- Ook is het aan te raden om het kind een vaste plaats te geven, daar waar hij de spullen het beste kan vinden. Dus niet te ver van de deur en niet te ver van de kasten met leermiddelen. Bij de kennismaking laat je het kind de klas 'zien'. Mogelijk geeft het zelf aan wat de beste plek is.
- Zorg dat de leermiddelen hun vaste plaats hebben, en wijs de andere leerlingen er op dat alles terugleggen waar het hoort belangrijk is.

- Een aardige mogelijkheid bij slechtzienende leerlingen is om in het lokaal felgekleurde lijnen aan te brengen. Rood is voor het bord. Geel is voor de kast met boeken en schriften. Blauw is voor de deur.
- Als je kopieert, maak je de kopie extra groot.
- Een laptop met brailleleesregel is een geweldig leermiddel. Het is een balk die je naast het toetsenbord legt, waarin puntjes omhoog komen voor elke letter. Op het scherm komt de tekst ook gewoon in zwartschrift dus zienden kunnen meelesen. Zwartschrift is het woord dat blinden gebruiken voor het gewone schrift dat wij hebben.

Suna van acht is slechtzienend en haar zicht gaat langzaam achteruit. Het is een pientere meid en ze wil zoveel mogelijk gewoon meewerken met de groep. Dat lukt haar aardig. Ze werkt op een laptop en het scherm staat ingesteld op tweehonderd procent. Zo kan ze de letters net zien. Ze wil zo lang mogelijk zwartschrift blijven gebruiken, maar traint zich wel alvast in braille. Je weet tenslotte nooit...

B Auditieve beperking

Voor al deze leerlingen geldt om te beginnen dat extra uitleg kan helpen en dat ze veel individuele oefentijd nodig hebben.

We geven je een paar tips voor het werken met dove en slechthorende leerlingen:

- Volg een cursus gebarentaal en leer de andere leerlingen enkele veel voorkomende gebaren.
- Als er op school geen gebarentaal is, kan een doventolk of een schrijftolk een oplossing bieden. Helaas is dit een erg dure oplossing.
- Belangrijk is natuurlijk dat je altijd je gezicht naar het kind wendt als je praat. Het kind kan dan liplezen, ofwel spraakafzien zoals dat veel genoemd wordt. Bedenk wel dat je niet kan liplezen en schrijven tegelijk. Notities maken tijdens een gesproken verhaal, zoals leerlingen in groep 4 al leren, kan dus niet. Let op waar je gaat staan als je spreekt. Voor het raam, tegen het licht in, is een onhandige plek.
- Daarnaast is het handig om steekwoorden op het bord te schrijven. Echter, terwijl je op het bord schrijft, heb je je gezicht natuurlijk afgewend. Daarom is een overheadprojector ook een praktische vervanger van het bord. Je kunt dan woorden opschrijven en bespreken, terwijl je toch met het gezicht naar de groep staat. De rest van de klas kan daar ook prima mee werken.
- Soloapparatuur bestaat uit een zendertje voor degene die spreekt en een ontvangertje voor het kind. Dat versterkt het geluid zonder dat de andere leerlingen er last van hebben.

- Vraag regelmatig of het kind de uitleg begrepen heeft.
- Geef het kind meer tijd om antwoord te geven.
- Geef auditieve opdrachten ook op papier.

Harm is slechthorend en bedient zich van gebarentaal. Met zijn oorhanger kan hij redelijk goed verstaan wat er tegen hem gezegd wordt. Maar hij spreekt zo slecht, vooral als hij kwaad is, dat hij moet terugrijpen op gebarentaal. En dat is nu het geval. Hij heeft ruzie gehad met Tijl en komt, nadat hij Tijl een flinke trap heeft gegeven, driftig zijn beklag doen. Zijn ogen spuwen vuur, terwijl hij onverstaanbare klanken uitstoot. Zijn handen bewegen driftig mee. Jij wilt absoluut niet dat er geschopt wordt, maar je wilt ook horen wat hem bewogen heeft. Je voelt je machteloos, je verstaat er niets van. Je neemt je heilig voor om die cursus te gaan volgen, op zo kort mogelijke termijn...

C Lichamelijke beperking

- Mogelijk zal je hulp moeten bieden bij aan- en uitkleden, denk aan gymnastiek of spelles bij de kleuters. Ook de normale dagelijkse dingen zoals naar het toilet gaan, kunnen ondersteuning vereisen.
- Leerlingen met een lichamelijke beperking krijgen vaak therapie. Dat gebeurt onder les-tijd, waardoor er minder lestijd overblijft. Zo raken deze leerlingen gemakkelijk achter, ook als hun intelligentie normaal is. Waar mogelijk kun je extra instructie geven, om de achterstand zoveel mogelijk te beperken.
- Je kunt het kind tijdens de les naar zijn therapie brengen.
- Leerlingen die een lichamelijke beperking hebben, kunnen daarnaast natuurlijk ook een verstandelijke beperking hebben. Voor de ondersteuning lees je de tips bij verstandelijke beperkingen.
- Schrijven zal extra aandacht vragen. De fijne motoriek zal waarschijnlijk niet optimaal zijn. Schriften met grotere regelafstand kunnen helpen, eventueel het werken op de computer met groot toetsenbord.

Kiki zit in een rolstoel. Haar motoriek is zo slecht, dat haar handen in een band vastzitten. Zo kan ze toch de knoppen van haar rolstoel bedienen. Maar het toetsenbord bedienen, dat gaat dus niet. Ze heeft een bandje om haar hoofd waar een schuin naar voren stekende staaf op zit. Nu kan ze het toetsenbord gebruiken, al gaat het wat langzamer dan bij de andere leerlingen.

D Verstandelijke beperking

Om te beginnen ben je heel zuinig op alle vaardigheden die het kind heeft. Die buit je uit, en je neemt hem daarin niets uit handen. Want een kind met een verstandelijke beperking raakt zijn vaardigheden snel weer kwijt.

Bij leersituaties zijn de volgende aandachtspunten van belang:

- Spreek in korte zinnen en rustig tempo.
- Houd de instructie kort.
- Maak de opdrachten klein en enkelvoudig.
- Herhaal de instructie als het nodig is.
- Laat het kind veel oefenen, maar steeds in korte periodes.

Onderwijsassistent Sander is met Tineke wat eerder uit de gymles gegaan om alvast met het aankleden te beginnen. Tineke kleedt zich zelf aan, maar ze doet er erg lang over en Sander wil haar niet onbewaakt de kleedruimte in sturen. Tineke heeft nou eenmaal altijd de aanwezigheid van een volwassene nodig. Er kan zomaar een situatie ontstaan die ze niet kan hanteren. Als Tineke half aangekleed is, komen de andere leerlingen aangehold. "Sander, mijn veters zitten in de knoop", gilt Carlijn. "Mij ook helpen", zegt Tineke meteen. "Ikke niet, jij kunt het prima zelf", lacht Sander plagend. Tevreden gaat Tineke door.

E Langdurig zieke kinderen

Onderwijsinhoudelijk kunnen we niet een speciale aanpak aangeven. Dat zal van geval tot geval verschillen. De doelen zullen mogelijk aangepast zijn als het leertempo door de ziekte naar beneden gedrukt wordt.

De ondersteuning speelt zich vooral af op het praktische vlak.

Voor leerlingen met aandoeningen aan de luchtwegen is hygiëne van levensbelang. Dat betekent:

- Veel luchten, geen stof, en uiteraard geen sigarettenrook in het gebouw.
- Veel luchten betekent ook goed letten op de temperatuur.
- Voor leerlingen die regelmatig medicijnen moeten hebben, kan een koelkast voor de medicijnen noodzakelijk zijn. Ook de inrichting van een ruimte is geen overbodige luxe.

Jasmin is jarig. Ze neemt het cadeau mee dat ze vanochtend heeft gekregen. Trots laat ze het aan de anderen zien: een discobol op batterijen. De leerlingen vinden het allemaal prachtig en willen de bol natuurlijk zien flikkeren. De gordijnen gaan dicht en Jasmin zet haar discobol aan. Opeens horen ze een klap. Roel valt van zijn stoel en ligt hevig schuddend op de grond. Hij heeft een aanval van epilepsie. Albert, de leraar, schrikt. Hij heeft nog niet eerder een aanval van Roel meegemaakt. De jongen is precies 'afgesteld', dat wil zeggen dat zijn medicijnen elke aanval tegenhouden.

Later hoort hij dat sterke visuele prikkels een epilepsieaanval kunnen opwekken. De discobol heeft de aanval veroorzaakt! Nou, dat zal niet weer gebeuren!

- F Leerlingen met een psychiatrische stoornis
Zie de betreffende thema's.

5.3 Sociaal-emotionele begeleiding

Over het algemeen begeleid je net zoals je de andere leerlingen begeleidt.

Daarnaast gebruik je je kennis over observatietechnieken en je gebruikt je professionele gevoeligheid om een beeld te krijgen van specifieke behoefte aan aandacht en ondersteuning. Dat doe je ook bij leerlingen zonder beperking. Als je specifieke ondersteuning geeft, kun je dus ook aangeven waarom je die geeft.

Josine zit in een rolstoel en ze zit op een reguliere basisschool. Het is een vrolijke meid, die zich goed aanpast aan het leven op een reguliere school. Ze lijkt het volkomen naar haar zin te hebben. Maar de ouders hebben aangegeven dat ze tegen de middag en tegen dat ze weer naar huis gaat, vaak last van haar rug krijgt. Ze heeft dan gewoon te lang in dezelfde houding gezeten. Zelf kan ze immers niet van houding veranderen.

Nu gaat Josine elke dag tegen tien uur even met de onderwijsassistent naar het speellokaal. Daar doet ze met hulp van de onderwijsassistent een paar oefeningen die haar rug soepel houden. Dan kan ze de rest van de ochtend weer vooruit.

Josine is dankbaar en elke dag krijgt ze even een schouderklopje als ze naar huis gaat.

Op www.hersenstichting.nl. link Publicaties, link Folders, vind je folders over alle mogelijke aandoeningen op geestelijk gebied. Van ADHD tot dyslexie tot hersenletsel.